

Laatdienst 2 november 2025

Overweging

Als alles duister is, ontsteek dan een lichtend vuur dat nooit meer dooft. We zongen het als een bede. Want met die duistere kant van het leven weten we ons vaak geen raad. De dood hoort bij het leven en toch...; geen levensschool die ons daarop voorbereid.

Ook de joodse Etty Hillesum heeft zich in de veertiger jaren moeten gaan verhouden met dat onheilspellend donkere dreigen van onderdrukking en uitsluiting. Wie ben je dan nog, wie of wat kun of mag je dan nog zijn? Welke rol kun je sociaal nog spelen?

Het moeten verwarrende vragen voor Etty zijn geweest. Van huis uit had ze geen religieus kader aangereikt gekregen en om haar chaotische gedachten rond alle vragen die zich opdringen te ordenen en haar ervaringen te doordenken, is zij op advies een dagboek gaan bijhouden. Ze schreef graag en had zelfs een stille hoop ooit schrijfster te kunnen worden, zoals haar grote idool Reiner Maria Rilke. Uiteindelijk is ze dat een kleine 40 jaar na haar dood in Auschwitz alsnog geworden, toen haar verschillende schriftjes voorzichtig omgezet werden in boeken.

Daarin geeft ze een inkijk in haar denken en doen; in wie ze was en wilde zijn. Dat maakte op mij in 1981 bij het uitkomen van *Het Gestoorde leven* een verpletterende indruk. Ik was na heel lang hopen en wachten eindelijk dan toch nog in verwachting. Die periode had ik heel moeilijk gevonden en ik kan wel zeggen dat onze dochter echt de hemel uit is gebeden is. Hoe was het mogelijk dat je, zoals Etty, onder die dreigende omstandigheden innerlijk toch zo overeind en vrij kunt blijven? Want dat was ze en ze kan dat zelfs overtuigend onderbouwen.

Etty ziet om haar heen dat mensen het vertrouwen in het leven verliezen. Of zoals zij dat dan zegt, zich versnipperen. Ze verliezen de echt belangrijke zaken uit het oog, raken uit balans en ervaren vervolgens het leven als zinloos. Juist daarom, zegt ze, is het zo belangrijk om goed te onderscheiden wat er echt toedoet, want daarin schuilt de kracht tot vernieuwing die je tot een nieuw mens kan maken. Elk mens heeft de mogelijkheid om voor het goede te kiezen en vanuit vertrouwen te leven. Zelf verbindt ze dat vertrouwen meer en meer met haar geloof in God, maar even zozeer in de kracht van het leven zelf en de medemens; in de oerkrachten van geloof, hoop en liefde. Die krachten heeft de mens onder alle omstandigheden in zich, die kan geen bezetter je afnemen. Daarin zijn we vrij, kunnen we van betekenis zijn voor anderen en tot ons recht komen.

Dit denken komt dicht in de buurt van de woorden die we zojuist lazen bij Mattheus, waarin Jezus zegt: 'Maak je geen zorgen over jezelf en over wat je zult eten en drinken, noch over je lichaam en over wat je zult aantrekken. Wie van jullie kan door zich zorgen te maken ook maar één el aan zijn levensduur toevoegen. Ook Etty kent die tekst, ze leest niet alleen het oude of eerste testament maar ook het nieuwe en beaamt die woorden van Jezus als ze in Westerbork is. Op die plek kunnen zeggen dat je je geen zorgen hoeft te maken om waarmee je je zult kleden? Toch doet ze dat en concludeert zelfs:

'Dit is de enige instelling, waaronder men het leven hier aan kan. Ik leg dan ook met een zekere gemoedrust iedere avond mijn vele aardse zorgen aan de voeten van God zelf. Het zijn zeer triviale zorgen dikwijls, bijv. hoe ik het klaar moet spelen met de was voor de familie - etc. De grote zorgen zijn helemaal geen zorgen meer-die zijn al geworden tot een Schicksal (noodlot), waarmee men vergroeid raakt.

Die grote zorgen horen er nu eenmaal bij, dat laat je los. Het is mij een raadsel hoe je dat onder die barre omstandigheden zo kunt ervaren? Daar verbleken al mijn triviale zorgen volkomen bij; al die kleine, voor Etty, versnipperde zorgjes. Ze zijn voor haar als vlooiën- ook een realiteit in die dagen in Westerbork - die je *moet bestrijden, omdat ze de beste*

scheppende krachten in de mens aanvreten. Je kunt in gedachten van alles regelen – en het komt alles anders, heel anders. Elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad.

Nu kun je denken dat ze onder die ellende stoïcijns bleef, maar dat was ze nu juist niet, want ze heeft zich aan alle kanten praktisch ingezet voor haar lotgenoten. *Men zou een pleister op vele wonden willen zijn*, verzucht ze. En ook dat is in lijn met wat Jezus ons leert. Want de context van de woorden van Jezus in Mattheus is belangrijk. Daar begint het mee. Namelijk de fundamentele keuze tussen het kiezen van de mens voor God óf de mammon. En Mammon associëren we vaak met geld, maar Mammon is meer dan dat: hij is de god van het vermogen, in alle betekenissen van het woord, de god van de potentie, van macht en kracht. De God die het kleine, overheerst, het kwetsbare minacht en wegdrukt en staat tegenover die andere God, de Barmhartige die opkomt voor het kwetsbare, het kleine, het onbeduidende en misschien wel verachte.

Wat kiezen we? Kies eerst, leert Jezus ons, het Koninkrijk van God en zijn gerechtigheid, dan zullen al die andere dingen je erbij gegeven worden. En bij dat Koninkrijk van God gaat het niet om een verre toekomst, maar om het hier en nu, in en op deze wereld. En ook die gerechtigheid is geen strikt juridisch term, maar omschrijft een wijze van menszijn waarbij de ander, je medemens tot zijn of haar recht komt. Zet je daarop in, dan kom je daarmee ook zelf tot je recht. Tot je bestemming. Etty moet dat zo hebben beleefd. Ze solidariseert en laat de ander niet los. In de lijn van haar grote leermeester Rilke zal Etty in die tijd liefhebben hebben gezien als een *op wacht staan bij de eenzaamheid van een ander*.

Zoals gezegd is Etty voor mij een voorbeeld van een gevend mens, maar die al gevend ook ontving en bewust koos - en tegen de zin en advies van haar vrienden- om niet onder te duiken en zelfs vrijwillig na een verlof terug te keren naar Westerbork. Zou ze in die verwarrende tijd aan de woorden van Rilke hebben gedacht die we lazten: Het komt erop aan alles te leven. Als je de vragen leeft, dan leef je misschien langzaam maar zeker het antwoord in. En er waren heel veel 'waarom' vragen. Ze leeft zoals ze denkt te moeten leven in een groeiend geloof en vertrouwen dat de antwoorden op die vragen nog wel ooit eens zouden volgen. Zelf heb ik later wel gedacht dat die moeilijke periode van onzekerheid en waarom vragen mij hebben geholpen bij mijn werk als geestelijk verzorger in de psychiatrie waarin zoveel waaromvragen spelen.

In een wereldwijd grootschalig onderzoek van een paar jaar geleden naar geluk bleek dat mensen geluk heel wisselend ervaren. Maar de gemene deler was dat geluk vrijwel altijd gekoppeld werd aan de ervaring van zinvol bezig zijn en dat vrijwel ook altijd in relatie naar anderen. In verbinding staan met anderen, betekenisvolle relaties aangaan en vasthouden.

Eten, drinken en kleding: het zijn basisvoorwaarden voor de mens en dat rijtje zal in onze dagen ook uit te breiden zijn naar een dak boven je hoofd, inkomen of wat nog meer. Die zaken zijn nodig, maar ze zijn niet het leven zelf, geen levensdoel. Als je er een doel van maakt, dan wordt het je god, mammon, de macht waar je leven om draait. Laat dat niet gebeuren.

Zoek eerst het Koninkrijk van God en de rechte levenshouding die daarbij hoort en al die andere dingen zullen erbij gegeven worden. Weet waarom het moet gaan. Geniet van het goede, dat deed Etty ondanks alles ten volle, maar houd het niet voor jezelf. Deel als je genoeg of te veel hebt. Ook dat hoort bij gerechtigheid. En uiteindelijk gaat het erom dat we onze levenshouding bij God kunnen verantwoorden en dat God – om het met een

prachtige uitdrukking van Etty Hillesum te zeggen – dat *God bij ons in veilige handen is*, zelfs in de meest uitdagende omstandigheden. Dat God bij ons in veilige handen is...

Die ervaring van Gods nabijheid heeft haar getroost en ook gelijk in beweging gezet en in die beweging heeft ze ervaren dat ze daardoor het leven toch voluit kon omarmen. Ik sluit af met een indrukwekkend bijna mystiek citaat tijdens haar verblijf in Westerbork:

God is ons geen verantwoording schuldig, maar wij hem. Ik wilde alleen maar dit zeggen: de ellende is werkelijk groot en toch loop ik dikwijls, later op de avond, als de dag achter je in een diepte is weggezonden, met een veerkrachtige pas langs het prikkeldraad en dan stijgt er altijd weer uit mijn hart naar boven – ik kan er niets aan doen, het is nu eenmaal zo, het is van een elementaire kracht – dit leven is iets prachtigs en iets groots, we moeten nog een hele nieuwe wereld opbouwen later – en tegen iedere wandaad te meer en gruwelijkheid te meer hebben wij een stukje liefde en goedheid te meer tegenover te stellen, dat we in onszelf veroveren moeten. We mogen wel lijden, maar we mogen er niet onder bezwijken. Je hebt me zo rijk gemaakt, mijn God, laat me ook met volle handen uit mogen delen. Mijn leven is geworden tot één ononderbroken samenspraak met jou, mijn God, één grote samenspraak. Wanneer ik sta, in een hoekje van het kamp, mijn voeten geplant op jouw aarde, het gezicht geheven naar jouw hemel, dan lopen me soms de tranen over het gezicht, geboren uit een innerlijke bewogenheid en dankbaarheid, die zich een uitweg zoekt. Ook 's avonds, wanneer ik in m'n bed lig en rust in jou, mijn God, lopen me soms de dankbaarheidstranen over het gezicht en dat is dan mijn gebed.

Dat is wat mij zo raakt in Etty: dat weggijken van zichzelf, zien dat je zelfs in de meest gruwelijke omstandigheden zinvol kunt zijn, als je in verbinding blijft met anderen én met de Ander met een hoofdletter, God. Voor Etty was dat zowel in praktisch handelen, als door brieven te schrijven. En ook haar dagboek schreef ze, zoals ze dat zelf zei, 'als een chroniqueur van een tijdsgewricht', zodat ze die ervaring later kon delen met anderen. We zijn geen Ettys, ik voel me zelfs verre van dat, maar daarmee zijn we niet ontslagen aan de opdracht om te proberen werkelijk mens te zijn; ieder op eigen wijze en met zijn of haar eigen talenten. Een vogel zingt zoals die gebekt is, de bloem bloeit in de kleuren waarin de schepper haar heeft getooid en wij mogen mens zijn, bloeien en tot ons recht komen. Geloofsvertrouwen ... op hoop van zegen. Met een vraagteken of uitroepeten? Voor Etty lijkt dat geen vraag te zijn. Al gaande heeft zij Gods nabijheid ervaren en dat sterkte haar meer en meer in haar Godsvertrouwen. Aan ons de opdracht om het gelovig te durven wagen met inderdaad de hoop op zegen. Lof zij de Eeuwige. Amen.

Evelien van Melle- Baaijens